

Muistelun rituaalit rekonstruoivat kiintymyssuhdetta kuolleeseen

Douglas Daviesin näkemys surusta

JOHDANTO

Uskonnontutkimuksessa on pitkään painotettu länsimaisten ihmisten individualismin korostumista ja yhteiskuntien sekularisaatiota. Uusien surun rituaalien etsimisen tarve osoittaa kuitenkin, että ihmiset eivät surun kohdatessa ole yltiöindividuaalistisia vaan kokevat tarvetta jakaa suruaan muiden kanssa ja prosessoida identiteettiään menetykseen liittyen. Tässä näkyy halu palata perinteisiin yhteisöllisiin rituaaleihin.¹ Aikaisempi surututkimus on sivunnut merkityksellisten suhteiden vaikutusta surussa mutta siitä, miten suhteet vaikuttavat surun kohtaamiseen ja surevan identiteettiprosessiin, ei ole kovinkaan paljon tutkittua tietoa.²

Analysoin tässä artikkelissa Durhamin yliopiston uskontotieteen professorin Douglas Daviesin näkemyksiä surusta, jonka hän on nimennyt ”dividuaaliseksi” surunäkemykseksi erotuksena vain yksilöön viittaavaan englannin sanaan ”individual”. Davies on ensimmäinen, joka käyttää dividuaalisuus-käsitettä surun yhteydessä, mutta aasialaisia kulttuureja tutkineet antropologit ovat hyödyntäneet käsitettä jo pitkään.³ Dividuaalinen surunäkemys käsittelee yksilön sisäisiä identiteettiprosesseja ja hänen suhdettaan muihin sureviin. Daviesin

mukaan suru kuuluu elämään, se ei ole pitkittänyt traumaperäinen sairaus. Suruun liittyvissä tunteissa on sekä henkilökohtainen että sosiaalinen ulottuvuus. Davies käsittelee surua teoreettisesti tavallisen ihmisen elämässä, ei kliinisessä hoitoympäristössä.⁴

Useilla eri tieteenaloilla on kiinnostuttu ihmissuhteista ja niiden merkityksestä yksilön identiteetille ja selviytymiselle elämän haasteissa. Suhteiden korostuminen eli relationaalisuus lähtee oletuksesta, jonka mukaan yksilön minuuus rakentuu sosiaalisissa suhteissa toisiin ihmisiin. Merkitykselliset ihmissuhteet muokkaavat yksilön kokemusta omasta itsestä ja omasta identiteetistä.⁵ Teologisessa tutkimuksessa relationaalisuutta on käsitelty sekä ihmissuhteiden että jumalasuhteen näkökulmista.

-
- 1 Suomalaisista perinteisistä kuoleman rituaaleista ks. mm. Pentikäinen 1990; Itkonen 2012; Pajari 2014.
 - 2 Ks. mm. Valentine 2007 ja Saarelainen 2017, 17. Yhteisöllisissä kulttuureissa tehtyjä surututkimuksia ovat mm. Steffen & Klass 2018; Evans et al. 2017.
 - 3 Davies 2017, 22; ks. myös Marriot 1976; Strathern 1988.
 - 4 Davies 2017, 75.
 - 5 Nedelsky 2011, 19-20; Harding 2014; Hopkins & Pain 2007.

Relationaalinen teologia huomioi myös kehollisuuden ja surun kokonaisvaltaisen vaikutuksen yksilön ja hänen läheistensä elämään.⁶ Suhteiden korostuminen näkyy myös surututkimuksessa, erityisesti niissä suruteorioissa, jotka korostavat ihmissuhteiden jatkumista menetyksen jälkeen.

Douglas Davies on tutkinut kuolemaan liittyviä teemoja laaja-alaisesti ja monitieteisesti, mutta häntä tai hänen kehittämiään malleja on analysoitu vasta melko vähän eikä silloinkaan huomiota ole juuri kiinnitetty dividualiseen surunäkemykseen.⁷ Uusin Davies-tutkimus analysoi hänen kontribuutiotaan antropologian ja teologian väliseen keskusteluun, mutta ei käsittele surun teemoja tässä yhteydessä.⁸ Daviesin pitkän uran kunniaksi on myös koottu juhla-kirja, jonka artikkeleista kaksi käsittelee kuolemaa, mutta kumpikaan näistä artikkeleista ei suoraan käsittele surua.⁹

Tämän artikkelin tehtävänä on analysoida Daviesin surumallissa käytettyjä käsitteitä ja mallin kulttuurisia ja teoreettisia taustoja sekä arvioida mallin merkitystä uusimmalle surututkimukselle. Tutkimustehtävän kokonaisuuden ymmärtäminen vaatii perehtymistä Daviesin tutkijahistoriaan, mitä esittelen seuraavaksi.

DAVIESIN MONITIETEINEN TAUSTA

Professori Douglas Davies (s. 1947) suoritti ensimmäisen yliopistotutkintonsa sosiaaliantropologiasa Durhamin yliopistossa ja jatkoi antropologian opintojaan Oxfordissa. Tämän jälkeen hän kiinnostui teologiasta ja palasi Durhamiin suorittamaan siitä tutkinnon.¹⁰ Hän on väitellyt Nottinghamin yliopistossa uskontotieteessä. Hänen väitöksensä analysoi mormonien ja sikhien pelastuskäsityksiä.¹¹ Teologiassa Daviesilla on alempi yliopistotutkinto ja Uppsalan yliopiston vuonna 1998 myöntämä kunniatohtorin arvo.¹²

Davies toimi professorina Nottinghamissa ennen siirtymistään nykyiseen tehtäväänsä Durhamin yliopiston uskontotieteen professoriksi vuonna 1997. Davies johtaa perustamaansa *Death and Life Studies* -keskusta, joka toimii teologisen tiedekunnan yhteydessä. Hän on suurimman osan urastaan tutkinut kuolemaan liittyviä teemoja ja tehnyt muun muassa empiiristä tutkimusta suhtautumi-

sesta tuhkaukseen Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Tämän lisäksi hän on tehnyt historiallista ja teologista analyysiä kuolemasta erityisesti rituaalien näkökulmasta.¹³ Davies on johtanut useita kansallisia ja kansainvälisiä kuolemaa käsitteleviä projekteja ja verkostoja, näistä suruteorian kehittämiseksi ovat olleet merkittäviä erityisesti tunteita ja kuolemaa tutkinut verkosto ja sen yhteydessä tehdyt julkaisut.¹⁴

Daviesin taustan ja kiinnostuksen laaja-alaisuus näkyy hänen monitieteisessä tuotannossaan ja hän on myös eksplisiittisesti käsitellyt esimerkiksi antropologian ja teologian yhteneväisyyksiä ja eroja.¹⁵ Davies tuntee laajasti uskontotieteellistä, sosiologista ja psykologista tutkimusta ja perustelee näkemyksiään myös näiden alojen piirissä tehtyjen tutkimusten pohjalta. Tämä monitieteisyys tuo myös haasteita surun määrittämiseen ja taustoittamiseen.

AINEISTO JA METODI

Artikkelin aineiston muodostavat kaksi Douglas Daviesin kuolemaa käsittelevää kirjaa ja yksi aihetta käsittelevä artikkeli. Ensimmäinen ja tärkein lähde on *Death, Ritual and Belief* -kirjan vuonna 2017 julkaistu kolmas uusittu painos, jossa dividualinen suruteoria esitellään luvussa kolme.¹⁶ Aiemmissä painoksissa vuosina 1997 ja 2002 käsiteltiin myös surua, mutta ainoastaan muiden tutkijoiden julkaisujen kautta. Toinen tämän artikkelin aihepiirin kannalta tärkeä kirja on vuonna 2011 julkaistu *Emotion, Identity and Religion*, jossa Douglas Davies käsittelee surua erityisesti luvussa neljä.¹⁷ Artikkelin kolmas aineisto on tunteita ja surua käsittelevä artikkeli, jossa Davies kehittää mallinsa taustoja ja linkittää tunteet ja surun läheisen menetyksen jälkeisessä tilanteessa vallitsevaan epätodellisuuden tunteeseen.¹⁸ Näissä kahdessa viimeksi mainitussa kuolemaa ja tunteita käsittelevässä kirjoituksessa Davies ei vielä käytä ”dividual”-käsitettä, mutta linkittää surun yhteisöihin ja vastavuoroisuuteen ihmisten kesken sekä korostaa ihmissuhteiden jatkumisen merkitystä surun yhteydessä. Kirjoitetun aineiston lisäksi olen keskustellut Daviesin kanssa aiheesta. Kyse ei kuitenkaan ole ollut dokumentoituista tutkimushaastattelusta enkä tästä syystä viittaa suoraan keskusteluihimme.

Käsiteanalyysissä keskityin dividaalisessa suruteoriassa käytettyihin pääkäsitteisiin, niiden väliin suhteisiin sekä käsitteiden perusteluihin. Analyysissä olen noudattanut Anita Nuoposen hoitotieteisiin soveltamaa metodologiaa, joka keskittyy analysoimaan, mikä on pääkäsite ja millä tavalla muut esitetyt käsitteet liittyvät tähän pääkäsitteeseen.¹⁹ Analyysitapa oli artikkelille hyödyllinen, sillä keskittymällä käsitteisiin pystyin näkemään vielä luonnosvaiheessa olevan mallin osa-alueet ja muodostamaan paremman kokonaiskuvan niiden avulla.

Analyysin tulokset antoivat artikkelille rakenteen. Dividaalisuus-käsite sisältää yksilön henkilökohtaisia identiteettiprosesseja ja hänen suhdettaan muihin sureviin. Surun ja identiteetin lisäksi kolmanneksi pääkäsitteeksi nousivat tunteet. Tunteet näkyvät kiintymyssuhteen jatkumisen ylläpitämisenä rituaalien ja elämän merkityksellisyden etsimisen kautta, missä yhteydessä näitä myös käsittelem. Daviesin surun malli pohjaa paljolti aikaisempaan surututkimukseen, jota esittelen seuraavaksi.

DAVIESIN SUHDE AIKAISEMPAAN SURUTUTKIMUKSEEN

Uusimmat surututkimuksen suuntauksukset ovat saaneet vaikutteita tai ovat syntyneet kritiikkinä perinteisille surututkimuksille, mikä näkyy myös Douglas Daviesin suhtautumisessa aikaisempaan surututkimukseen. Varhaisimmat suruteoriat olivat kiintymyssuhdeteorioita, jotka lähtevät liikkeelle ajatuksesta, että lapsen suhde vanhempaan on identiteetin syntymiselle merkittävä ja tästä johtuen kuoleman yhteydessä koettu menetys on iso ja raskas muutos yksilölle. Kokemus lapsuuden kiintymyssuhteesta vaikuttaa siihen, miten irrationaalisesti henkilö reagoi suruun.²⁰ Davies tekee selvän pesäeron Freudiin ja tämän yksilön prosessia korostavaan surutyö-käsitteeseen. Yksilön prosessiin keskittymisen sijaan hän näkee tärkeäksi yhteisön tuen surevalle. Tästä syystä Davies linkittää surun kiinteästi hautaus- ja muistorituaalien yhteyteen. John Bowlbyn kiintymyssuhdeteoriassa Davies pitää tärkeänä yhteisön tukea surussa ja hyödyntää tätä mallia siihen, miten kiintymyssuhde läheiseen jatkuu muistelun rituaaleissa. Tässä Davies keskittyy vain

turvalliseen kiintymyssuhteeseen ja tuntuu ohittavan teorian muut suhteet: välttelevän, ristiriitaisen ja jäsentymättömän kiintymyssuhteen. Bowlbyn kuvaama lapsuuden turvallisen kiintymyssuhteen vaikutus siihen, miten sureva osaa käsitellä tunteitaan, on vaikuttanut dividaalisen surun malliin.²¹

Vaiheteoriat korostivat yksilön surutyötä, joka etenee tiettyjen vaiheiden mukaisesti. Kuuluisimman surun vaiheteorian luoja, lääkäri Elisabeth Kübler-Ross, kehitti sen tutkimalla kuolevien potilaiden kokemuksia, ei surua läheisen ihmisen kuoleman takia. Kübler-Ross tarkensi teoriaansa myöhemmin ja tuossa yhteydessä käsittelee myös omaisen näkökulmaa suruun.²² Myöhemmät vaiheteoriat korostivat surun vaiheiden noudattamista tiettyssä järjestyksessä ja sitä, että surutyö jää kesken, jos sureva ei käy kaikkia vaiheita läpi. Tässä yhteydessä puhuttiin terveestä surusta, jossa osattiin jättää suru taakse ja siirtyä takaisin normaaliin elämään. Jos yksilö ei tähän pystynyt, kyseessä oli sairaus ja avuksi haettiin lääkäreitä ja lääkkeitä.²³

6 McClure 2010; Cooper-White 2014; 2007.

7 Fry 2015; Turner 2005.

8 Bielo 2018.

9 Guest & Middlemiss Lé Mon 2017; Bäckström 2017; DeMarinis 2017.

10 Guest & Middlemiss Lé Mon 2017. Suomalaiselle akateemiselle yhteisölle Davies on tullut tutuksi hänen vierailtuaan muun muassa Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa keväällä 2011. Hän on toiminut Eila Helanderin ja Risto Uron projektien yhteistyökumppanina.

11 Davies 1979.

12 Guest & Middlemiss Lé Mon 2017, 7.

13 Davies 2004; 2008; 2015b.

14 Emotions Network (2008–2011), jossa oli mukana tutkijoita Alankomaista, Ruotsista ja Yhdysvalloista.

15 Davies 2002.

16 Davies 2017, 75–78.

17 Davies 2011, 95–120

18 Davies 2015a.

19 Nuopponen 2011.

20 Freud 1984 (julkaistu alunperin 1917); Bowlby 1969, 1973, 1980; ks. myös Gross 2016, 20–25.

21 Davies 2017, 59; Gross 2016, 21.

22 Kübler-Ross 1970; Kübler-Ross & Kessler 2006.

23 Hallam et al. 1999.

Vaiheteoriat korostivat yksilön toimintaa surussa ja suruprosessin merkitystä surun läpikäymisessä. Davies suhtautuu surun vaiheteorioihin kriittisesti niiden liiallisen yksilökeskeisyyden vuoksi.²⁴

Tutkimukset ihmissuhteiden jatkumisesta menetyksen jälkeen alkoivat jo 1990-luvulla ja niiden avulla surututkimuksessa ollaan siirrytty surevan yksilön prosessista huomioimaan myös yhteisön näkökulma.²⁵ Ihmissuhteiden jatkumista korostaneet teoriat ovat myös käsitelleet surevan muita ihmissuhteita, ei siis ainoastaan suhdetta surevan ja kuolevan välillä.²⁶ Ihmissuhteiden jatkumista korostavissa teorioissa yhdeksi erottavaksi tekijäksi muodostuu se, keskitytäänkö niissä menetykseen vai uuteen suuntautumiseen. Tätä jakoa kompensoimaan syntyi niin sanottu dualiteoria, jonka mukaan ihmissuhteiden jatkumiseen kuuluvat sekä menetys että uuteen suuntautuminen.²⁷ Nämä surun dualiteoriat ovat olleet Daviesin mallille tärkeitä: hänen mallinsa suuntautuu pääosin uuteen mutta niissä huomioidaan myös menetys erityisesti rituaalisen muistelun kautta.²⁸

Surututkimus on myös huomionut rituaalien merkityksen surussa, jossa erilaiset muistelun rituaalit ja tavat korostuvat. Muistamisella tarkoitetaan tässä yhteydessä juuri erilaisten rituaalien, niin perinteisten uskonnollisten kuin uusien arkielämän rituaalien, kautta tapahtuvaa kuolleen muistelua. Näitä muistelun suruteorioita kutsutaan myös surun narratiiviseksi tutkimustraditioksi.²⁹ Uusin tutkimus nostaa kuitenkin esiin sen näkökulman, että kaikki muistelun rituaalit eivät ylläpidä suhdetta vainajaan, vaan osa rituaaleista auttaa myös irrottautumaan liian kiinni pitävästä suhteesta menetettyyn läheiseen.³⁰ Daviesin malli lähtee liikkeelle surun narratiivisesta traditiosta mutta myös kiintymyssuhde ja suhteen uudelleen muokkautuminen ovat siinä tärkeitä.

Korostaessaan yhteisöä ja sosiaalisen ja uskonnollisen identiteetin merkitystä Davies viittaa useasti Emile Durkheimiin, varhaiseen sosiologian kehittäjään.³¹ Durkheimin sosiaalisten prosessien merkitys surussa muodostaa Daviesin mukaan tärkeän taustan surun ymmärtämiselle. Tämän näkökulman puuttuminen muusta surututkimuksesta on hänen mukaansa ongelmallista.³²

DIVIDUAALISEN HENKILÖN SISÄISET JA ULKOISET IDENTITEETIT

Daviesin määritelmän mukaan dividualisuuteen kuuluvat ihmisen sisäiset ja ulkoiset identiteetit sekä hänen suhteensa toisiin ihmisiin.³³ Surunäkemyksen ymmärtämisen kannalta on tärkeä huomioida, että Davies lähtee liikkeelle surevan identiteetistä ja hänen suhteestaan yhteisöön. Identiteetin Davies määrittää käsittämään henkilöiden ymmärryksen siitä, keitä he ovat ja mitkä asiat tekevät heistä juuri sitä, mitä he ovat. Tähän laajaan identiteetin määrittämiseen kuuluvat uskomukset ja arvot sekä tietoisuus keuhollisuudesta.³⁴ Määrittäessään identiteettiä Davies ei viittaa identiteettitutkimuksiin eikä käytä perinteistä jaottelua henkilökohtaisen ja sosiaalisen identiteetin välillä. Hänen käyttämänsä määrittäminen laajasta identiteetistä keskittyy enemmän ihmisen sosiaaliseen kuin henkilökohtaiseen identiteettiin ja se sisältää myös uskonnollisen ja kulttuurisen identiteetin.³⁵ Vaikka Daviesin määrittelmä tulee lähelle narratiivista identiteettiä, jossa identiteetti rakentuu suhteessa muihin ihmisiin vastavuoroisessa tarinankerronnan prosessissa, hän ei sanoita malliaan sen avulla.³⁶

Identiteetin kaksi puolta, sisäinen ja ulkoinen, ovat erottamaton osa dividualista henkilöä. Tätä näkökulmaa selittäessään Davies viittaa antropologi McKim Marriottin tutkimuksiin, joissa keskeisiä tuloksia oli, että ihminen ei niinkään ole yksilö vaan dividualinen olento. Marriottin mukaan dividualisuudessa ei kuitenkaan ole kysymys dualismista vaan yksittäisen henkilön eri puolista.³⁷ Davies viittaa myös antropologi Marilyn Strathernin tutkimuksiin Melanesiassa. Stratherniin viitaten Davies korostaa, että keskeistä on ymmärtää, että identiteetin eri puolet ovat yhtä tärkeä osa persoonaa eikä niitä voi erottaa toisistaan. Henkilö on siis enemmän kuin näiden osien summa.³⁸ Aikaisempi tutkimus korostaa myös, että dividualisuus käsitteenä ei niinkään liity kahden ihmisen väliseen suhteeseen vaan enemmänkin yksilön sisäisen ja ulkoisen itseyden suhdetta toisiinsa.³⁹ Näiden kahden identiteetin suhdetta Davies kuitenkin käsittelee hyvin vähän. Hänen mallissaan sisäinen identiteetti näyttäisi olevan synonyymi henkilökohtaiselle identiteetille ja ulkoinen identiteetti taas kattaa yksilön sosiaalisen identiteetin.

Davies korostaa suhteen jatkumisen merkitystä surun käsittelyn yhteydessä sanoessaan, että dividualinen henkilö on dynaamisempi ja vuorovaikutteisempi kuin yksilö.⁴⁰ Keskustelu useista identiteeteistä ja niiden vaikutuksesta yksilön prosesseihin näkyy myös suhteita korostavassa pastoraaliteologisessa tutkimuksessa, missä Daviesin mallin tavoin useita identiteettejä pidetään yksilöä rikastuttavina. Tämä näkyy hyvin esimerkiksi Pamela Cooper-Whiten analyysissä, jossa usean identiteetin ”multiple self” on syvemmin ja eettisemmin yhteydessä muihin ihmisiin kuin ihminen, jolla ei ole useita identiteettejä tai joka ei tunnista näitä identiteettejä itsessään.⁴¹

Daviesin mukaan sosiaaliset suhteet ovat olemassa tietyssä rakenteessa ja tiettyjen roolien kautta tai ainakin näitä rooleja väliaikaisesti hallitsevien henkilöiden kautta.⁴² Keskustelu suhteen mukanaolosta on dividualiselle surulle tärkeä, sillä sen mukaan rituaalien kautta tapahtuva aktiivinen suhde menetettyyn rakkaaseen on tärkeä osa surua. Kyse ei Daviesin mukaan ole vain ihmissuhteista ja sanallisesta ihmissuhteiden ylläpitämisestä vaan kokonaisvaltaisesta käsitteiden ja tunteiden verkostosta, jonka dividualinen henkilö kokee syömällä, koskettamalla ja puhumalla.⁴³ Tämä ruumiillisuuden ja verkostoitumisen perustelu on linjassa aiemmin esitellyn narratiivisen suhteiden jatkumisen mallin kanssa.

Aikaisempi dividualisuustutkimus korostaa yhteisöllisen kulttuurin ongelmia kuten sitä, että tiiviit ihmissuhteet voivat johtaa hyväksikäyttöön ja yksilön autonomian murenemiseen. Useat paikoin vastakkaiset identiteetit vaikuttavat yksilön ratkaisuihin ja käyttäytymiseen ja tämä usein vaikeuttaa yksilön toimintaa.⁴⁴ Eräs yhteisöllisissä kulttuureissa esillä oleva suhde on suhde esi-isiin, eli jo menetettyihin suvun jäseniin. Esi-isien merkitys näkyy esimerkiksi siinä, että surevien tulee suorittaa rituaalit oikein, jotta kuolleet pääsevät siirtymään elävien kuolleitten pariin eivätkä jää vaivaamaan eläviä.⁴⁵ Näissä tutkimuksissa korostuu esi-isien yhteydenpitoon liittyvä negatiivinen puoli, mutta kiintymyssuhteiden näkökulmasta olisi tärkeä keskustella esi-isien vaikutuksesta surun malliin. Tätä yhteisöllisyyden negatiivista puolta Davies ei ota huomioon mallissaan, vaan hyödyntää dividuali-

suus-käsitettä ainoastaan positiivisen yhteisöllisyyden näkökulmasta.

Davies sisällyttää dividualisuuden määritykseen ymmärryksen yhteisöllisestä surusta, jossa ei ainoastaan keskitytä kahteen ihmiseen, surevaan ja kuolleeseen, vaan malli huomioi myös muut yhteisön jäsenet osana suruprosessia.⁴⁶ Missään aineistona olevassa tekstissä hän ei tosin käytä termiä yhteisöllinen suru, vaikka tulkintani mukaan dividualisuus käsittelee surua osana yhteisöä. Ainoastaan käsitellessään surun rituaaleja Davies linkittää rituaalit Victor Turnerin *communitas*-ajatukseen, mutta tässäkin hän vain sivuaa yhteisöllistä surua.⁴⁷ Davies ei myöskään eksplisiittisesti määrittele, mikä on se yhteisö, joka osallistuu muistelun rituaaleihin, mutta hän näyttää ajattelevan lähinnä perhettä ja muita läheisiä, jotka osallistuvat kristillisiin hauta-

24 Davies 2017, 72–74.

25 Ihmissuhteiden jatkumista korostavista teorioista ks. mm. Klass 1993; Klass & Silverman & Nickman 1996. Ks. myös Valentinen (2006) oivallinen kirjallisuuskatsaus suruteorioihin.

26 Ks. mm. Klaassen & Young & James 2015; Valentine 2008; Park & Benore 2009; Neimeyer 2001; Klass 2006.

27 Strobe & Schut 1999; Gross 2016, 67, 98.

28 Davies 2011, 95–98, 102–109.

29 Walter 1996; Francis et al. 2001; Kellaheer et al. 2005.

30 Mathijssen 2018.

31 Davies 2017, 64; Durkheim 1915.

32 Davies 2017; Durkheim 1915; Gross 2016, 98.

33 Davies 2017, 75–76.

34 Davies 2017, 22.

35 Erikson 1968; Hogg & Abram 1988.

36 Ricoeur 1992; Holstein & Gubrium 2000.

37 Marriott 1976; Davies 2017, 75–76. Davies myöntää, että Marriottin dividual-käsitteen määrittely on niin laaja, että sen linkittäminen kuolemantutkimukseen vaatisi paljon syvällisempää analyysia kuin mitä hän kirjassaan tekee.

38 Strathern 1988, 12: ”Far from being regarded as unique entities, Melanesian persons are as dividually as they are individually conceived. They contain a generalized sociality within. Indeed, persons are frequently constructed as the plural and composite site of the relationships that produce them”

39 Smith 2016, 683.

40 Davies 2017, 76: ” – dividual person is a more dynamic and interactive entity than the individual.”

41 Cooper-White 2007, 62.

42 Davies 2017, 78.

43 Davies 2017, 76.

44 Brown 2006, 179.

45 Hess 2006; Smith 2016; Brown 2006.

46 Davies 2017, 22, 51.

47 Davies 2017, 26, 34, 94; Turner 1969.

jaisiin tai muihin melko traditionaalisiin muistelun rituaaleihin.⁴⁸

Daviesin käsitteen määrittämisessä henkilön oma identiteetti ja hänen sisäiset identiteettiprosessinsa jäävät vähemmälle huomiolle kuin suhteet muihin. Tästä huolimatta Davies on sitä mieltä, että hänen mallinsa ei käsittele ainoastaan surevan suhdetta kuolleeseen ja muihin kanssasurijoihin vaan mallille keskeistä on myös henkilön sisäiset prosessit. Tätä näkemystä Davies pyrkii selkiyttämään käsitellessään surevan narratiivista identiteettiä muistelun rituaaleissa.

TUNTEET MUISTELUN RITUAALEISSA

Hautajaisrituaalit ja muut kuoleman jälkeiset tapahtumat auttavat Daviesin mukaan kanavoimaan tunteita ja ymmärtämään tunteiden ja muistamisen merkitystä. Tunteet Davies määrittelee fokusoituneiksi tuntemuksiksi, jotka kestävät määrätyn intensiivisen ajan.⁴⁹ Hahmottaessaan sitä, miten tunteet liittyvät rituaaleihin, Davies tukeutuu jälleen Durkheimiin ja kirjoittaa: ”Tunteet ovat Durkheimin rituaalisen toiminnan sydämessä, sillä ne luovat ylimaallisen tunteen ihmisten tavalliseen elämään ja välittävät tunteen jostakin suuremmasta.”⁵⁰ Koska Davies ei käsittele tunteita irrallisena vaan yhteydessä identiteettiin ja rituaaleihin, tunteiden määrittäminen jää melko ohueksi.

Davies viittaa usein Bowlbyn kiintymyssuhdeteorianaan, jonka mukaan suru on menetystä, hermostuneisuutta, vihaa ja masennusta, toisin sanoen se ymmärtää surun vahvasti tunneprosessina.⁵¹ Davies ei täysin ohita suruun liittyviä kipeitä tunteita tämän artikkelin aineistona olevissa kirjoituksissa, sillä käsitellessään toivoa hän viittaa myös epätoivoon. Davies mainitsee pari kertaa myös syyllisyyden surun yhteydessä.⁵² Positiivisten tunteiden korostuminen on linjassa sen kanssa, että Daviesin malli perustuu suhteen jatkumista korostaviin teorioihin, joten hän ei keskity menetyksen tuomaan kipuun. Hänen mallilleen keskeistä on myös suunta surusta eteenpäin ja tavoite paluusta normaaliin elämään.⁵³ Tavassaan erotella suruun liittyviä tunteita Davies on poikkeus surututkimuksen valtavirrasta, jossa tunteita ei arvoteta toivottuihin ja ei-toivottuihin tunteisiin.

Ihmissuhteiden jatkuminen kuoleman jälkeen on Daviesin mukaan käsin kosketeltava ja kehollinen kokemus, jossa elävät kokevat edesmenneen läsnäolon eri tilanteissa. Kehollisuuden korostumisella Davies viittaa siihen, kuinka muistelun kautta sureva rekonstruoi kokonaisvaltaisesti omaa elämänhistoriaansa ja erityisesti suhdettaan kuolleeseen. Tässä Davies liittyy narratiiviseen suruteoriaan ja Valentineen, jonka mukaan sureva työstää suhdetta kuolleeseen pohtiessaan syitä menetykselle ja sen kanssa pärjäämiselle sekä suuntautuu uudelleen suhteessaan kuolleeseen rakkaaseen.⁵⁴ Tästä syystä rituaalit ja niihin olennaisesti kuuluva narratiivinen muistelu ovat Daviesin mukaan merkityksellisiä surun kokemuksessa. Eräänä tärkeänä työkaluna muistelussa Davies näkee elämäntarinan, jonka kautta sureva työstää menetystä. Davies korostaa muistelun rituaaleja ja identiteettiprosessia, jonka kautta sureva rekonstruoi kiintymyssuhdetta kuolleeseen.⁵⁵

Davies nostaa esiin ihmissuhteiden jatkumiseen ja yhteydenpitoon kuolleisiin liittyvät positiiviset kokemukset ja tunteet, mutta ei esimerkiksi ihmissuhteiden prosessointia ja tämän kautta myös suhteen muokkaamista kuoleman jälkeen esimerkiksi silloin kun on tarve päästää irti liian kiinnipitävästä ihmissuhteesta. Daviesin mukaan suru on elämään luonnollisesti kuuluva osa, josta on hyvä päästä eteenpäin. Hän painottaa, että muistelun rituaalien kautta tapahtuva identiteetin uudelleen suuntautuminen on mahdollista kaikille sureville, ei ainoastaan vahvoille erityisyksilöille. Rituaalien avulla surua työsteessään sureva ei jää surun valtaan vaan löytää menetyksestä rakennusaineita omalle identiteetilleen.⁵⁶ Davies korostaa ihmissuhteiden jatkumista muistelun rituaalien kautta, mutta ei keskustele uusimman surututkimuksen tapaan ihmissuhteiden muuttumisesta surun rituaalien kautta. Esimerkiksi Brenda Mathijssen nostaa esiin myös ihmissuhteiden ylläpitämisen riskit ja ongelmat ja korostaa sitä, että liian sitovista suhteista kuolleisiin on hyvä päästä irti. Mathijssenin tulokset osoittavat, että ihmissuhteiden ylläpitäminen samanlaisena ei ole kaikkien tapa surra. Monet hänen haastattelemansa hollantilaiset kokivat tärkeäksi myös päästää irti kuolleesta ja siirtyä uusiin ihmissuhteisiin

kuoleman jälkeen. Mathijssenin tutkimus osaltaan vahvistaa, että surukokemus on hyvin yksilöllinen. Samalla se osoittaa, että paljon kritiikkiä osakseen saaneissa surun vaiheteorioissa, jotka korostavat luopumista ja uuteen suuntaamista, on myös hyvää.⁵⁷ Ihmissuhteiden muuttumista korostavissa tutkimuksissa suru ymmärretään sosiaalisiksi prosessiksi, jossa tietoisesti pyritään työstämään suhdetta uudelleen kuoleman jälkeen.

Muistelun rituaaleista puhuessaan Davies pysyy melko teoreettisella tasolla, eikä viittaa rituaaleista tehtyihin empiirisiin tutkimuksiin. Surun ja muistelun rituaaleista on kuitenkin olemassa useita hyviä tutkimuksia, esimerkiksi teologi Elaine Ramshaw'n ansiokkaat tutkimukset rituaalien sielunhoidollisista ulottuvuuksista ja hautausrituaalien persoonalliseksi tekemisestä.⁵⁸ Antropologi Cyril Schäferin tutkimus Uuden-Seelannin hautausoimistojen työntekijöiden näkemyksistä merkityksellisistä ja henkilökohtaisista hautajaisista sisältää runsaasti surun ja muistelun rituaalien kuvausta ja analyysiä.⁵⁹ Nämä molemmat tutkijat korostavat, että henkilökohtainen rituaali on usein osallistujalleen merkityksellinen, myös kehollisesti ja kokonaisvaltaisesti. Kummankin tutkimuksen tulokset tuovat esiin juuri niitä asioita, joita Davies surumallillaan tavoittelee.

Kuolemanrituaalien yhteyteen kuuluu Daviesin mukaan se, että sureva kokee menetyksen, haikouden, kaipauksen ja rakkauden tunteita suhteessa menetettyyn läheiseen. Niille, joille uskonnollinen traditio on osa identiteettiä, näihin tunteisiin liittyy myös toivo elämästä kuoleman jälkeen.⁶⁰ Davies korostaa suruajan sosiaalista ulottuvuutta ja surun yhteisöllistä kontekstia sekä rituaalien suhdetta ylimalleeseen.⁶¹ Eksistentiaalisen teeman surun yhteydessä korostavat merkityksen etsintää rituaalien avulla.

MERKITYKSEN ETSINTÄ RITUAALIEN AVULLA

Daviesin surumallille keskeistä on merkityksen etsintä menetyksen jälkeen. Davies määrittää elämän merkityksellisuuden tarkoittavan asioita, jotka muodostavat maailmankuvamme. Tämän lisäksi merkitys luo sillan uskonnollisille perinteille ja

ihmisen tunne-elämälle, joka kietoutuu hänen ymmärrykseensä identiteetistä.⁶² Tämä näkyy jo tämän artikkelin aineistona olevien kirjoitusten otsikoissa, jotka nostavat esiin eksistentiaaliset kysymykset puhuessaan uskosta ja toivosta. Merkityksen etsintä surun yhteydessä johtuu Daviesin mukaan osittain siitä, että kiintymyssuhde menetettyyn on ollut niin merkittävä.⁶³ Davies hyödyntää Bowlbyn kiintymyssuhdeteoriaa valikoivasti keskittyessään ainoastaan turvalliseen kiintymyssuhteeseen ja ohittaessaan välttelevän, ristiriitaisen ja jäsentymättömän kiintymyssuhteen. Turvallinen kiintymyssuhde ja keskityminen edellä kuvattuihin positiivisiin tunteisiin ovat keskeisiä Daviesin mallille, mutta tekevät siitä epärealistisen ja vain vahvoja persoonia koskevan.

Davies korostaa, että surevan on tärkeä pitää todellisuuden tajunsa surusta huolimatta. Tätä näkemystä hän perustelee sillä, että surua työstetään nimenomaan, jotta yksilön psyyke ei keskittyisi liikaa kuoleman todellisuuteen vaan elämän jatkumiseen surusta huolimatta. Daviesin mukaan tämä korostaa toivoa ja elämän merkityksellisyttä tulevaisuuteen

48 Davies 2011, 103. Tässä yhteydessä Davies viittaa uskonnollisiin yhteisöihin, jotka uskovat kuolemanjälkeiseen elämään.

49 Davies 2011, 4.

50 Davies 2011, 187.

51 Bowlby 1969; 1973; 1980.

52 Davies 2017, 55, 89, 215; 2011, 200–203.

53 Stroebe & Shut 1999; Gross 2016, 98.

54 Davies 2011, 103; 2017, 74; Valentine 2008, 3–4, 172.

55 Davies 2017, 198–199; Davies 2011, 1, 52, 247–249; ks. myös Walter 1996; Walter 1999.

56 Davies 2017, 74–76

57 Mathijssen 2018, 2–4, 5–8. Suomalaisista

kokonaisvaltaisen surun tutkimuksista ks. Pulkkinen 2016; Itkonen 2018.

58 Ramshaw 1987; Ramshaw 2010.

59 Schäfer 2007.

60 Davies 2011, 103; Davies 2015; ks. myös Bäckström 2017.

61 Davies 2017, 17.

62 Davies 2011, 5.

63 Davies 2017, 57; ks. myös DeMarinis 2017, 108. Tämän mukaan Davies yhdistää kokemuksen, tunteen ja elämän merkityksellisuuden tärkeällä tavalla.

katsovan surevan elämässä.⁶⁴ Toivottomuutta selittää Daviesin mukaan hyvin Durkheimin käsitteistä anomie, joka voidaan suomentaa normittomuudella tai sosiaalisten arvojen heikkoudella. Sureva kokee usein anomiaa, sillä hän kokee voimien uupuvan ja identiteettinsä ehtyvän.⁶⁵ Daviesin mukaan on tärkeää, ettei sureva jää näihin voimattomuuden tunteisiin vaan muistelun rituaalien ja yhteisön tuen avulla lähtee etsimään toivoa ja elämän merkitystä. Tässä elämän merkityksen etsinnässä lapsuuden kiintymyssuhteilla ja niiden tuomalla tunteiden käsittelyn mallilla on tärkeä rooli. Surevan sisäinen ja ulkoinen identiteetti vahvistuu, kun sureva katsoo elämässään eteenpäin ja löytää elämän merkityksellisyyden uudelleen.

Elämän merkityksen etsintään liittyen Davies puhuu ”sanoista kuolemaa vastaan” (words against death). Ajatus on yksinkertaisesti, että rituaalit lohduttavat kuoleman kohdatessa. Rituaalien kautta yksilö ei keskity liikaa kuoleman todellisuuteen vaan toimii kuolemaa vastaan keskittymällä elämän positiivisiin asioihin ja erityisesti elämän jatkumiseen.⁶⁶ Tätä Daviesin näkökulmaa on hyödynnetty tutkimuksessa, jossa tutkittiin osallistujien näkemyksiä rituaalien lohduttavasta vaikutuksesta surukokemukseen. Daviesin näkemys on saanut runsaasti kritiikkiä osakseen, mutta se kiteyttää hänen surunäkemyksensä hyvin.⁶⁷

Puhuessaan toivosta Davies viittaa saksalaisen systemaattisen teologian professorin Jürgen Moltmannin toivon teologiaan sekä etelä-afrikkalaisen anglikaanipiispa Desmond Tutun kirjoituksiin. Daviesin mukaan näiden teologioiden ajatukset ovat keskeisiä dividaaliselle surulle, sillä ne käsittelevät toivoa myös eksistentiaalisesta näkökulmasta. Hän ei kuitenkaan kehitä tätä ajatustaan pidemmälle eikä analysoi, miksi ja millä tavalla tulevaisuuden toivo Jumalan todellisuudessa on tärkeä osa hänen surumalliaan.⁶⁸ Viittaukset Moltmannin ja Tutun kirjoituksiin kuitenkin osoittavat, että Davies rakentaa argumenttinsa myös teologialle perustalle, vaikka viittaakin useammin antropologeihin ja sosiologeihin kuin teologeihin.

Puhumalla merkityksen etsimisestä surun yhteydessä Davies pyrkii käsittelemään sitä pysyvyyden ja muutoksen välistä jännitettä, jonka kuo-

lema tuo yhteisöön. Pysyvyys ja muutos näkyvät niin henkilön sisäisessä identiteettiprosessissa kuin hänen suhteessaan muihin.

DIVIDUAALISUUDEN MERKITYS SURUTUTKIMUKSELLE

Antropologiset surututkimukset ovat perinteisesti keskittyneet tutkimaan rituaaleja ja kuolemaan liittyviä uskomuksia, ei niinkään surun psykologisia аспекteja. Tässä Davies eroaa aikaisemmasta antropologisesta surututkimuksesta. Vaikka hänen mallinsa keskiössä ovat rituaalit ja niihin liittyvät uskomukset, myös tunteet ja niiden vaikutukset suruprosessiin ovat tärkeitä. Aikaisempi antropologinen tutkimus on tehnyt selvän jaon individualististen ja kollektiivisten kulttuurien välillä. Tuomalla dividaalisuus-käsitteen länsimaiseen surukeskusteluun Davies on pyrkinyt purkamaan tätä jakoa korostamalla länsimaisen ihmisen yhteisöllisyyden tarvetta.⁶⁹

Daviesin tärkeä anti surututkimukselle on kehollisuuden ja kokonaisvaltaisuuden korostaminen muistelun rituaaleissa. Pääosin antropologian ja sosiologian klassikoilla analyysijään perusteltavaksi tutkijaksi Davies on varsin postmoderni korostaessaan kehollisuutta ja muistelun rituaaleja. Dividaalisuus-käsitteen rohkea hyödyntäminen osoittaa myös, että Davies on avoin vaikutteille oman kulttuuriympäristönsä ulkopuolelta. On huomionarvoista, että toisin kuin antropologit, joiden tutkimuksiin Davies perustaa käsitteensä, hänen omat empiiriset tutkimuksensa ovat keskittyneet Britanniaan, eivät kolmannen maailman yhteisöihin kulttuureihin. Daviesin surun malli edustaakin ennakkoluulotonta kulttuurienvälisen tutkimuksen perinnettä, joka näkyy muutenkin viime vuosien surututkimuksessa.⁷⁰ Tämä uusi tulokulma poikkeaa perinteisistä, surua eksotisissa kulttuureissa käsitteleistä tutkimuksista, sillä Davies omaksuu muiden kulttuurien tutkimuksen piirissä kehitetyt käsitteet ja kuvaa niiden avulla oman kulttuurinsa surua.

Davies pohjaa oman teoriansa kiintymyssuhdeteoriaan, mutta vie identiteettinäkökulmaansa enemmän suhteen jatkumista ja muistelun keskeytystä korostavien narratiivisten suruteorioiden

suuntaan. Näiden näkökulmien yhdistäminen on surututkimuksessa merkittävää, vaikka näiden teoriaryppäiden yhdistämistä olisi pitänyt perustella huolellisemmin ja konkreettisten esimerkkien avulla. Davies ei ole ensimmäinen, joka näkee näiden perinteiden yhdistämisen tärkeäksi surun ymmärtämisen kannalta. Esimerkiksi Cyril Schäferin aiemmin mainitun tutkimuksen tulos oli, että ihmissuhteiden jatkuminen ja muistojen liittäminen suruun ovat tärkeitä henkilökohtaisissa hautajaisissa.⁷¹ Tutkimus tehtiin kymmenen vuotta ennen kuin Davies julkaisi mitään dividualisesta surusta, mikä osoittaa, ettei hänen mallinsa ole ainutlaatuisen eikä tältä osin myöskään aikaansa edellä.

On osittain ristiriitaista, että Davies pohjaa mallinsa kiintymyssuhdeteoriaan, koska hänen mallinsa on selvästi vastareaktio kliiniselle surututkimukselle ja erityisesti psykoanalyttiselle perinteelle. Davies korostaa useasti, että suru on luonnollinen osa elämää, eikä tee eroa terveen ja sairaan surun välillä. Hänen mallinsa keskittyy kuitenkin terveen suruun ja vahvan, resilientin surijan pääosin positiivisiin tunnekokemuksiin. Vaikka Davies kritisoi surun vaiheteorioita, myös hänen mallissaan sureva kulkee voimattomuudesta kohti eheytyvää identiteettiä, mikä osittain noudattaa perinteisiä surun vaiheita.

Davies huomioi muun uusimman surututkimuksen ja korostaa sen mukaisesti surun olevan laajemmin kuin vain yksilön kokemus. Surussa on aina kyse vähintään suhteesta menetettyyn läheiseen. Mallin korostama eksistentiaalinen ulottuvuus tekee siitä teologialle kiinnostavan, vaikka on todettava kriittisesti, että tätä puolta pitäisi perustella uusimman empiirisen tutkimuksen avulla ja teologisia tai uskontopsykologisia käsitteitä hyödyntäen. Eksistentiaalisia teemoja tulisi myös käsitellä avoimemmin monikulttuuristuvassa ja sekularisoituvassa länsimaisessa kontekstissa. Davies näyttää usein viittaavan kristilliseen seurakuntaan rituaalien yhteisönä, vaikka ei tätä suoraan sanoakaan.⁷²

Daviesin monitieteinen lähestymistapa on kuitenkin saanut myös kiitosta. Esimerkiksi Valerie DeMarinis pitää Daviesin tulokulmaa hyödyllisenä uskontopsykologisessa tutkimuksessa, sillä sen

avulla monitahoisten ilmiöiden ymmärtäminen on mahdollista.⁷³ Jaan DeMarinin näkemyksen. Mielestäni Daviesin malli sisältää mahdollisuuksia surun monitahoisuuden ymmärtämiseksi, kunhan myös suruun liittyvät kipeät kokemukset, myös vahvat negatiiviset tunteet, otetaan huomioon.

LOPPUPÄÄTELMÄT

Douglas Daviesin surunäkemyksessä yhdistää useita aikaisempia suruteorioita. Davies ei kuitenkaan ainoastaan tyydy yhdistämään aikaisempaa tutkimusta vaan vie mallinsa pidemmälle korostamalla uudella, tunteet huomioivalla tavalla narratiivista identiteettiä muistelun rituaaleissa. Korostus johtuu siitä, että dividualisuus-käsitteen lähtökohtana on niin yksilön eri sisäisten identiteettien vaikutus menetyksen tarinan ymmärtämisessä kuin surevan suhteet sekä edesmenneeseen että muihin sureviin. Näistä Davies keskittyy erityisesti pohtimaan sitä, mikä on surevan suhde menetettyyn läheiseen ja kuinka surussa näkyy elämän aikana ollut kiintymyssuhde.

Daviesin dividualisuus-mallia olisi ollut vaikea ymmärtää ainoastaan lähteenä toimineen *Death, Ritual and Belief* -kirjan avulla, vaikka Davies siinä käsittelee malliaan kootusti ja juuri tällä nimellä. Keskustelu tunteista ja identiteetistä ovat Daviesin suruteorian ymmärtämisen kannalta keskeisiä, joten tämän artikkelin muut aineistot avasivat ymmärrystä Daviesin surun määrittämiseen ja sen taustalla vaikuttaviin ajatuksiin.

Daviesin surunäkemyksen suurin haaste on kesken oleva dividualisuuden määrittäminen ja sen taustalla olevien käsitteiden, surun, identiteetin ja tunteiden,

64 Davies 2015b, 14.

65 Davies 2011, 84–99.

66 Davies 2011, 105–107; Davies 2017, 50–51. Antropologi Terence Turner (2005) kritisoi Daviesin ”words against death”-ajatusta heikosti perustelluksi ja väittää sen olevan liikaa sidoksissa kristinuskon opetuksiin.

67 Bailey & Walter 2016, 149.

68 Davies 2017, 28; Davies 2015; Moltmann 1969; Tutu 1984.

69 Gross 2016, 9.

70 Evans et al. 2017; Steffen & Klass 2017.

71 Schäfer 2007, 17.

72 Davies 2017, 17.

73 DeMarinis 2017, 107.

määrittely. Daviesin tapa perustella näkemyksiään Durkheimilla on pikemminkin sekoittanut kuin selventänyt käsitteiden määrittelyä. Dividuaalisuudessa on vahvasti kyse narratiivisesta identiteetistä muistelun rituaalien kautta. Tähän liittyvä tieteellinen keskustelu on käyty vasta paljon Durkheimin jälkeen. Mielestäni teorian muodostus on perusteellisempi prosessi kuin mitä Davies on dividuaalisuuden kohdalla esittänyt. Teoriassa käsitteet tulisi määrittää selkeästi ja myös empiirisesti tutkia sen toimintaa käytännössä. Tästä syystä kutsun tässä artikkelissa dividuaalisuutta surun malliksi enkä puhu siitä teoriana.

Muistelun rituaalien kautta toteutuva suru edellyttää Daviesin mallissa ymmärryksen elämästä kuoleman jälkeen. Tästä syystä Davies perustelee mallinsa uskonnollisella identiteetillä ja teologisella argumentaatiolla, vaikka taustoittaa sen antropologisen tutkimuksen perinteellä. Tämä tutkimusalojen eriparinen käyttö tuo malliin osittaisen ristiriidan. Jatkotyöstämisen kannalta olisikin tärkeä, että tekijä sekä pohjustaisi että perustelisi teorian eri tutkimusperinteiden avulla. Mielestäni Daviesin mallin kehittämismahdollisuudet ovat nimenomaan rituaalien merkityksen korostamisessa surun yhteydessä. Surun kohdatessa länsimaisen ihmisen sanalliseen viestintään perustuvat keinot käsitellä surua tulevat tiensä päähän, jolloin rituaalien kautta tuleva kehollinen ja kokonaisvaltainen kohtaaminen ovat surun yhteydessä tärkeitä. Jään odottamaan Daviesin lupaamia tarkennuksia surun malliin.

TT Auli Vähäkangas (auli.vahakangas@helsinki.fi) on pastoraaliteologian professori. Hän on muun muassa tutkinut kuolevien potilaiden ja näiden omaissaattajien kokemuksia kuoleman lähestymisestä ja menetyksen kokeneiden omaisten kertomuksia rituaalien merkityksestä surussa monitieteisessä *Meaningful Relations: Patient and Family Carer Encountering Death at Home* (MeRela) projektissa. Vähäkangas oli vierailijana Douglas Daviesin johtamassa *Death and Life Studies* -keskuksessa Durhamissa keväällä 2018.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- Bailey, Tara & Tony Walter (2016). *Funerals against Death. Mortality* 21(2), 149–166. doi.org/10.1080/13576275.2015.1071344
- Bielo, James (2018). *Anthropology, Theology, Critique. Critical Research on Religion* 6(1), 28–34.
- Bowlby, John (1969). *Attachment: Attachment and Loss 1*. New York: Basic Books.
- Bowlby, John (1973). *Separation, Anxiety and Anger: Attachment and Loss 2*. New York: Basic Books.
- Bowlby, John (1980). *Sadness and Depression: Attachment and Loss 3*. New York: Basic Books.
- Brown, Terry (2006) Personhood as a Tool to Reflect upon Koinonia. *Anglican Theological Review* 88(2), 163–179.
- Bäckström, Anders (2017). Religion and Ritual Markers between Public and the Private: Funerary Rites in Sweden. *Death, Life and Laughter: Essays on Religion in Honour of Douglas Davies*. Ed. M. Guest & M. Middlemiss Lé Mon. Abingdon: Routledge, 87–104.
- Cooper-White, Pamela (2004). *Shared Wisdom: Use of the Self in Pastoral Care and Counselling*. Minneapolis, MN: Fortress.
- Cooper-White, Pamela (2007). *Many Voices: Pastoral Psychotherapy in Relational and Theological Perspective*. Minneapolis, MN: Fortress.
- Davies, Douglas J. (1979). *The Notion of Meaning and Salvation in Religious Studies*. Diss. University of Nottingham.
- Davies, Douglas J. (2002). *Anthropology and Theology*. Oxford: Berg.
- Davies, Douglas J. (2004). *A Brief History of Death*. Oxford: Blackwell.
- Davies, Douglas J. (2008). *The Theology of Death*. London: T&T Clark.
- Davies, Douglas J. (2011). *Emotion, Identity and Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Davies, Douglas J. (2015a). Emotions, Grief, and Reality-Unreality in Human Mortality. *Death and Mortality: From Individual to Communal Perspectives*. Ed. Outi Hakola & Sara Heinämaa & Sami Pihlström. Collegium Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 19. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, 10–31.
- Davies, Douglas J. (2015b). *Mors Britannica: Lifestyle and*

- Death-Style in Britain Today*. Oxford: Oxford University Press.
- Davies, Douglas J. (2017). *Death, Ritual and Belief: The Rhetoric of Funerary Rites*. London: Bloomsbury.
- DeMarinis, Valerie (2017). Facing Existential Meaning Challenges through Post-secular Clinical Model: Swedish Case Illustrations following Abortion. *Death, Life and Laughter: Essays on Religion in Honour of Douglas Davies*. Ed. M. Guest & M. Middlemiss Lé Mon. Abingdon: Routledge, 105–118.
- Durkheim, Emile (1915). *The Elementary Forms of the Religious Life*. London: George Allen & Unwin.
- Fowler, Chris (2004). *The Archaeology of Personhood: An Anthropological Approach*. London: Routledge.
- Fry, Barry (2015). An Examination of the Concept of a Theology of Laughter, and the Use of Laughter and Humour as "Words against Death" as Defined by Douglas Davies in *Death, Ritual and Belief* (1997). Diss. University of Winchester.
- Erikson, Erik H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton & Company.
- Evans, Ruth & Jane Ribbens McCarthy & Fatou Kébé & Sophie Bowlby & Joséphine Wouango (2017) Interpreting "Grief" in Senegal: Language, Emotions and Cross-cultural Translation in a Francophone African Context. *Mortality* 22(2), 118–135, DOI: 10.1080/13576275.2017.1291602
- Francis, Doris & Leonie Kellaher & Georgina Neophytou (2005). *The Secret Cemetery*. Oxford: Berg.
- Freud, Sigmund (1984). Mourning and Melancholia. *On Metapsychology* 11. London: Penguin Books, 245–169.
- Guest, Mathew & Martha Middlemiss Lé Mon, ed. (2017). *Death, Life and Laughter: Essays on Religion in Honour of Douglas Davies*. Abingdon: Routledge.
- Gross, Richard (2016). *Understanding Grief: An Introduction*. Abingdon: Routledge.
- Hallam, Elizabeth & Jenny Hockey & Glennys Howarth (1999). *Beyond the Body: Death and Social Identity*. London & New York: Routledge.
- Haraway, Donna (2016). *Staying with the Trouble, Making Kin in the Chthulucene*. Durham & London: Duke University Press.
- Harding, Rosie (2014). Dementia and Carers: Relationality and Informal Carers' Experiences. *The Law and Ethics of Dementia*. Ed. C. Foster & al. Oxford: Hart, 379–391.
- Hess, Sabine (2006). Strathern's Melanesian "Didivual" and the Christian "Individual": A Perspective from Vanua Lava, Vanuatu. *Oceania* 76 (3), 285–296.
- Hogg, Michael & Dominic Abrams (1988). *Social Identities: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London & New York: Routledge.
- Holstein, James A. & Jaber F. Gubrium (2000). *The Self We Live By: Narrative Identity in a Postmodern World*. Oxford: Oxford University Press.
- Hopkins, Peter & Rachel Pain (2007). Geographies of Age: Thinking Relationally. *Area* 39:3, 287–294.
- Itkonen, Juha (2012). Kuolleena syntynyt lapsi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirjoissa 1694–2003. *Thanatos* 1(2), 1–33.
- Itkonen, Juha (2018). *Kun vauvaonni vaihtuu kuoleman suruun: Narratiivinen tutkimus kohtukuolemasta, lapsen kuoleman aiheuttamasta surusta ja selviytymisprosessista sekä kirkon tuesta*. Diss. Helsingin yliopisto.
- Kellaher, Leonie & David Prendergast & Jenny Hockey (2005). In the Shadow of the Traditional Grave. *Mortality* 10(4), 237–250.
- Klass, Dennis (1993). Solace and Immortality: Bereaved Parents' Continuing Bond with Their Children. *Death Studies* 17(4), 343–368.
- Klass, Dennis (2006). Continuing Conversations about Continuing Bonds. *Death Studies* 30(9), 843–858.
- Klass, Dennis & Phyllis Silverman & Steven Nickman, ed. (1996). *Continuing Bonds: New Understandings of Grief*. London: Taylor and Francis.
- Klaassen, Derrick & Richard Young & Susan James (2015). Relational and Spiritual Dimensions of Parental Grieving. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy* 49(1), 79–95.
- Kübler-Ross, Elisabeth (1970). *On Death and Dying*. London: Tavistock/Routledge.
- Kübler-Ross, Elisabeth & David Kessler (2006). *Suru ja surutyö*. Helsinki: Basam Books.
- Marriot, McKim (1976). Hindu Transactions: Diversity without Dualism. *Transaction and Meaning. Directions in the Anthropology of Exchange and Symbolic Behaviour*. Ed. B. Kapferer. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 109–142.
- Mathijssen, Brenda (2018). Transforming Bonds: Ritualizing Post-mortem Relationships in the Netherlands. *Mortality* 23(3), 215–230.
- McClure, Barbara J. (2010). *Moving beyond Individual*

- lism in Pastoral Care and Counseling: Reflections on Theory, Theology, and Practice*. Eugene, OR: Cascade Books.
- Moltmann, Jürgen (1969). *Theology of Hope*. London: SCM.
- Nedelsky, Jennifer (2011). *Law's Relations: A Relational Theory of Self, Autonomy, and Law*. New York: Oxford University Press.
- Neymeyer, R., ed. (2001). *Meaning Reconstruction and the Experience of Loss*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Nuopponen, Anita (2011). Methods of Concept Analysis: Tools for Systematic Concept Analysis. *LSP Journal* 2(1), 4–15.
- Park, Crystal L. & Ethan R. Benore (2004). Author's Response "You're Still There": Beliefs in Continued Relationships with the Deceased as Unique Religious Beliefs that May Influence Coping Adjustment. *The International Journal for the Psychology of Religion* 14(1), 37–46.
- Pajari, Ilona (2014). Kuolema maalla ja kaupungissa: Suomalaisen hautajais- ja kuolemankulttuurin muutos 1800-luvun lopulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 112(4), 393–405.
- Pentikäinen, Juha (1990). *Suomalaisen lähtö: Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimituksia 530. Helsinki: SKS.
- Pulkkinen, Mari (2016). *Salattu, suoritettu ja sanaton suru: Läheisen menettäminen kokonaisvaltaisena kokemuksena*. Diss. Helsingin yliopisto.
- Ramshaw, Elaine (1987). *Ritual and Pastoral Care*. Philadelphia, PA: Fortress.
- Ramshaw, Elaine (2010). The Personalization of Postmodern Post-mortem Rituals. *Pastoral Psychology* 59(2), 171–178.
- Ricoeur, Paul (1992). *Oneself as Another*. Trans. K. Blamey. Chicago: University of Chicago Press.
- Saarelainen, Suvi-Maria (2017). *Meaningful Life with(out) Cancer: Coping Narratives of Emerging Finnish Adults*. Diss. University of Helsinki.
- Schäfer, Cyril (2007). Post-mortem Personalization: Pastoral Power and the New Zealand Funeral Director. *Mortality* 12(1), 4–21.
- Smith, Benjamin R. (2016). Sorcery and Dividual in Australia. *Journal of Royal Anthropological Institute* 22(3), 670–687.
- Steffen, Edith Maria & Dennis Klass (2018). Culture, Contexts and Connections: A Conversation with Dennis Klass about his Life and Work as a Bereavement Scholar. *Mortality* 23(3), 203–214.
- Strathern, Marilyn (1988). *The Gender of the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stroebe, Margaret & Henk Schut (1999). The Dual Process Model of Coping with Bereavement: Rationale and Description. *Death Studies* 23, 197–224.
- Tutu, Desmond (1984). *Hope and Suffering*. London: Collins.
- Turner, Terence (2005). Death, Passion and Politics: The Power of Grief and the Charisma of Loss. *Reviews in Anthropology*, 34(3), 245–256, DOI: 10.1080/00938150500212337
- Turner, Victor (1969). *The Ritual Process*. London: Routledge.
- Valentine, Christine (2006). Academic Constructions of Bereavement. *Mortality* 11, 57–78. DOI:10.1080/13576270500439274
- Valentine, Christine (2008). *Bereavement Narratives: Continuing Bonds in the Twenty-First Century*. London: Routledge.
- Walter, Tony (1996). A New Model of Grief: Bereavement and Biography. *Mortality* 1(1), 7–26.
- Walter, Tony (1999). *On Bereavement: The Culture of Grief*. Buckingham: Open University Press.